

Agamben og *Hvad er filosofi?* – En introduktion

Af Carsten Juhl

§1 – Konteksten

I Giorgio Agambens forord til *Hvad er filosofi?* får vi at vide, at fire tekster ud af fem er skrevet i de forudgående to år, mens en af teksterne er rundet af studier fra midt80'erne. Da den italienske bog kom fra trykkeriet i Recanati i februar 2016, indebærer det, at Agamben har forfattet de fire tekster umiddelbart i slipstrømmen efter afleveringen af *Brugen af kroppene (Homo sacer IV,2)*, der netop gik i trykken i foråret 2014 for at udkomme samme efterår. Som titlerne på de enkelte tekster angiver, så befinder disse filosofistykker sig mellem forklaringer og undersøgende anvisninger, dvs. essays og afhandlinger, mens de ni bind *Homo sacer* bestod i monografier.

Det kan være nyttigt lige at genkalde sig de ni binds ærinder for at tydeliggøre slippet, men ikke afgrunden mellem monografierne og forklaringerne i *Hvad er filosofi?* Ikke mindst fordi de ni *Homo sacer* udgør hovedværket i vor tids filosofi siden Deleuze og Guattaris to bind *Kapitalisme og skizofreni* (1972-1980) målt ud fra den gennemslagskraft, disse værkkomplekser har haft inden for både kulturstudier og fagfilosofi. Deleuze og Guattaris samarbejde mandede i øvrigt ud i en afhandling, der også havde titlen *Hvad er filosofi?* (dansk: København, Gyldendal, 1996).

Homo sacer I – Den suveræne magt og det nøgne liv, Århus: Klim, 2016. Værket introducerede en statsopfattelse, hvor det suveræne består i indoptagelse og udelukkelse af den levende. Det teoretiske greb var orienteret mod politisk ontologi og hed *inklusion/eksklusion*. Det kombinerede retshistorie med analyser af de grundlæggende elementer i etableret politik: magtanvendelse og udnyttelse.

Homo sacer II,1 – Undtagelsestilstand, Århus: Philosophia, 2009. Værket omlagde faget 'international politik', som blev gennemhullet af nødrettens internationale historie. En historie, hvis virkning var blevet meget aktuel med indførelsen af global undtagelsestilstand efter *September Eleventh* 2001.

Homo sacer II,2 – Stasis, København: forlaget THP, 2022. Værket bærer undertitlen "Borgerkrigen som politisk paradigme" og udgør et opgør med Carl Schmitt. Bl.a. opløser *Stasis* den schmittske opfattelse af *Leviathan*.

Homo sacer II,3 – Sprogets sakramente, Skive: forlaget Wunderbuch, 2012. Værket bærer undertitlen "En arkæologi for eden" og undersøger bl.a. forholdene omkring løfter og forpligtelser.

Homo sacer II,4 – Il Regno e la Gloria, Neri Pozza, (februar) 2007. Bogen er uoversat til dansk, men måtte på dansk parasere Fadervor med et andet ordvalg. Noget i retning af "Riget og auraen" eller "Riget og stråleglansen". Den har undertitlen: *Per una genealogia teologica dell'economia e del governo*: "Til en teologisk genealogi for økonomi og regering".

Værket analyserer kirkefædrenes tænkning i Senantikken i forlængelse af flere temaer fra Agambens forudgående *Det kommende fællesskab* (dansk: forlaget THP, 2021) med en vigtig udvidelse af kirkehistorien til sidst, nemlig til institutionens og menighedens økonomiforståelse. Med en gestus, der er velkendt i Agambens filosofi og som bunder i hans erfaringskritik,¹ undersøges kristendommen som fænomen under udfoldelse og dermed også ud fra måden, hvorpå der blev tænkt af dens teoretikere, dvs. kirkefædrene, mens udfoldelsen stod på. Men det sker adskilt fra kristenhedens begyndelse, der tages op i det efterfølgende bind II,5. I *Il Regno e la Gloria*, er Agamben optaget af det syn på folket, der lå bag etableringen af oldkirken, nemlig at folket er "upolitisk" og har "beskyttelse" behov, dvs. den pastorale tanke om den "gode hyrde", der tilser sin fåreflok...

Homo sacer II,5 – Opus Dei. Archeologia dell'ufficio, Torino: Bollati Boringhieri, (januar) 2012. Bogen er ligeledes uoversat til dansk, men måtte nok hedde "Opus Dei. Arkæologi af bureauet". Den indeholder en kritik af embedsværket og dermed et opgør med de filosoffer, konsensustilhængere såvel som maoister, der har villet bekræfte og integrere bureaukratiet i deres politiske tænkning af organisation. I stedet undersøger Agamben, udtrykkeligt i forlængelse af *Il Regno e la Gloria*, dialektikken mellem en organisation, der forstår sig selv som værende i eksil (i Rom, i Korinth osv.) og dermed i en forventning om forløsning, og en liturgisk praksis, hvor offerhandlinger er erstattet af sakramenter. Disse sakramenter er selvtilstrækkelige handlinger, som "fuldbyrder deres betydning" (s. 26) ved at blive gennemført. De udveksler med andre ord mening med sig selv, hvorved de kommer til at minde om ritualer, der overholdes i fællesskab med henblik på fællesskabet. Agamben ser også på overdragelserne i det liturgiske styre: fra guden, til den enbårne Messias, til apostlene, og videre til apostlenes efterfølgere. Så liturgien er den praksis, der er til rådighed, mens menigheden er i eksil. Men samtidig må Agamben gøre sig overvejelser vedrørende, hvor hurtigt den afventende organisation bliver til en juridisk struktur med biskopper og diakoner. Parallellen til studiet af revolutioner og opstande er påfaldende: hvor hurtigt de spontant opståede råd opløses enten af fjenden eller ved, at der går karriere og korrupsion i den myndighed, de har givet sig selv. I *Il Regno e la Gloria* er Agamben som sagt optaget af at fortsætte sine tanker fra *Det kommende fællesskab*, men nu drejer det sig ikke længere om en filosofi for fællesskabet, men om en strategisk og teoretisk anordning, hvorved fællesskabet kunne blive ved med at udgøre et forsoningspunkt mellem transcendens og immanens, dvs. mellem overskridelse og selvopretholdelse. Det kritiske punkt udgøres uundgåeligt af "fuldmagten" og dermed af spørgsmålet om, hvorfor magt altid lader sig afhænde, som om den indeholdt en sprække med en delingsmulighed fra begyndelsen af.

Homo sacer III – Resterne fra Auschwitz, København: Billedkunstskolernes forlag, 2012. Bogen har undertitlen "Arkivet og vidnet", der er det, som måske er tilbage efter den desubjektivering, som menneskeudryddelsen udgør. I flere henseender kommer *Hvad er filosofi?* til at stille med hjælpemidler til en subjektivitetsforståelse, som kan overkomme det ubevidnelige eller i det mindste reparere på det filosofisk uvedgælige i desubjektiveringen uden at gå eksklusionens og forfølgelsens ærinde. Tværtimod: Agambens metode er jo beslægtet med Derrida, Nancy og Lacoue-Labarthes dekonstruktion, der accepterer det uopbyggelige ved visionsløsheden som grundvilkåret for tænkning. Se under §2 her.

¹ Allerede i den første udgave af *Infanzia e storia*, "Bardom og historie", fra 1978.

Homo sacer IV,1 – Den højeste fattigdom, København: forlaget THP, 2016. Værket bærer undertitlen “Klosterregler og livsform”. Ligesom kritikken af menneskerettighederne udgør ‘livsformen’ et af forløberemnerne til *Homo sacer*. Første gang Agamben helligede emnet en tekst var med “Forma-di-vita” i antologien med flere forfattere *Politica*, udgivet af forlaget Cronopio i Napoli, 1993. Teksten kom siden med i antologien *Mezzi senza fine. Note sulla politica* (dansk: *Midler uden mål. Noter til politikken*, Skive: Wunderbuch, 2015). Der er noget af det samme greb i relationen mellem IV,1 og IV,2, som der er mellem II,4 og II,5. Først udfoldes emnet, her de teorier om livsform, der kan afledes af klostrets idé om regelsæt, siden – i *Brugen af kroppene* – søges livets fundering i kroppene tænkt uafhængigt af muligheden for at regulere livet, men ind i en destitution af de vilkår, der betinger livets opretholdelse som “produktionsmåde”. Så det der skal afsættes i det sidste bind, udgør forudsætningen for, hvad der er blevet afsat, så livsformen kunne træde i det nøgne livs sted eller situere livet ved formen. Arkæologien af teologien slutter her med det netop “allerhøjeste”, mens II,4 og II,5 har forklaret, hvorfor det auratiske i grunden udgør den laveste fællesnævner i kristenheden. Det havde allerede Kant forklaret i *Kritikken af dømmekraften*, da han gjorde op med dyrkelse og næsegrus beundring i den religiøse adfærd, og Benjamin har anet det, om end på verdslig grund. Men før det allerhøjeste har vi fået en analyse af Auschwitz, der godtgør, hvorfor livsformen også er et spørgsmål om, hvad der kan bære og hvad der må briste. Auschwitz bliver dermed den måde, hvorpå livet unddrages enhver mulighed for situering, enhver mulighed for at finde sted. I *Hvad er filosofi?*'s hovedafhandling om sigelighed og idé, vender Agamben tilbage til *stedet*, som det der indgår i den “nøgne betydningsdannelse” og dermed i det beredskab, der ligger til grund for at kunne tænke i sproget: *Aver luogo, at finde sted*, nogenlunde mellem det tyske *es gibt* og det franske *ci gît*, som Michel Serres forklarede, da han præsenterede sin bog *Statuer – Den anden bog om grundlæggelserne* i København.²

Homo sacer IV,2 – Brugen af kroppene, København: forlaget THP, 2019. Uden undertitel. Værket finder tilbage til *bios* og *zoé* i *Homo sacer I – Den suveræne magt og det nøgne liv*, men kombinerer analyserne anderledes og opsummerende, så hovedproblemet i bogen bliver en omlægning af opdelingen mellem teori og praksis. *Brugen af kroppene* fortolkes som en udvidelse af praksis-begrebet, så det når længere ind i det emne, der skal afsættes, nemlig magten. Så i stedet for en *subversion*, en undergravning, præsenterer Agamben i forlængelse af den usynlige komités arbejde fra 2014 *Til vores venner* (dansk: Århus: Antipyrine, 2020) en *destitution*, en afsættelse. Det er så denne beredskabstænkning, der kræver at blive stabiliseret filosofisk i de efterfølgende studier, samtidig med, at Agamben finder tilbage til flere tekster fra 80'erne om det potentielle. Som det ses af den første tekst i *Hvad er filosofi?*, “Exsperimentum vocis”, så drejer det sig om at analysere de dele, der indgår i sammenfletningen af forudsætninger. Det sker ved en fortolkning af Aristoteles samt ved en inddragelse af nogle af lingvistikens fædre, Benveniste og Saussure. Så Agamben søger ikke tilbage mod en ‘oprindelse’, for det er sprogbrugen for svag til, men ind i relationerne mellem udsagn, sætning, ord og bogstav, altså i meningens ophav, kunne vi sige, det som meningen har udmøntet sig i eller givet “stemme”, som det hedder hos Agamben i forlængelse af den unge Derridas fænomenologiske studier, men overordnet set også i forlængelse af Agambens

² Epistemologiens grundlægger, Pierre Maurice Marie Duhem, udgør en vigtig inspirationskilde for såvel Michel Serres som Giorgio Agamben. Duhems analyse af forbindelsen mellem forestilling og skrivemåde hos Platon er afgørende for såvel ræsonnementerne i *Hvad er filosofi?* som i den efterfølgende *L'irrealizzabile*.

betydeligste filosofiske essay "La passione della fatticità" fra 1988, der sammen med det foregående essay fra 1986 "La potenza del pensiero" skulle udgøre omdrejningspunktet for den engelske antologi *Potentialities* udgivet på Stanford University Press i 1999 i den berømte Meridian serie, der blev redigeret af Werner Hamacher og David Wellbery. Teksterne stod først at læse i en italiensksproget antologi i 2005: *La potenza del pensiero*, "Tankens styrke/potens", Vicenza: forlaget Neri Pozza, som altså fik sin titel efter 1986-essayet. Titlen på det andet hovedessay, "La passione della fatticità", som i øvrigt burde studeres af alle fænomenologer og marxister, er derimod langt vanskeligere at oversætte til dansk, da det tager udgangspunkt i en dobbelttydning af Heideggers begreb "Fakticität" fra 1921, der dels indeholder elementer af det faktisk forekommende og det fetichérbare, og dels skal muliggøre den spredning af intentionalitet, som *Dasein*-begrebet forudsætter. Så det bunder i tænkningen af Væren og ender med den fordring, der dukker op i *Hvad er filosofi?*

Der var noget presserende over *Brugen af kroppen*, ikke mindst i begyndelsen af bogen. Og jeg tror først, at Agambens filosofi helt faldt på plads for filosofen selv, da han kombinerede det uvirkeliggørlige og fordringen, jf. §4. Sagen er jo den, at undersøgelsen af det regulerende i IV,1 om den allerhøjeste fattigdom, ikke kan finde en lovgivning over askesen eller kropsdisciplinen skematisk. Dvs. at det ikke er en forestilling om askese, der styrer ræsonnementet, men muligheden af, at kroppen selv kan udgøre grundlaget og begrundelsen for reglens opretholdelse, men ikke indefra, ikke ud fra behov eller begær eller lign. Derfor passer det netop med askesen. En sådan askese er imidlertid ikke mulig ud fra den transcendentale æstetik, men er det givetvis ud fra forskellige udgaver af orientalsk visdom med Zen og lamaismen i centrum. Dette havde allerede Lyotard en intuition om, når han inddrog de buddhistiske mestre efter endt Kant-læsning. Men Agamben finder frem til noget lignende uden om den transcendentale æstetik og uden orientalsk visdom: Den udspændthed, udsættelse eller *suspence*, der behersker ræsonnementet i *Homo sacer*-bøgerne til sidst, bliver i stedet en spænding mellem den højeste askese og den bureaukratiske aura. Det er meget politisk, en teologisk allegori over de efterfølgende års klassekamp mellem bønder og adel/kongemagt... Så der *må* en destitution til, både filosofisk og strategisk.

§2 – De hermeneutiske principper

Et år efter Recanattitrykkeriet havde færdiggjort *Che cos'è la filosofia?* udgav Minuitforlaget i Paris et dobbelt nummer af dets tidsskrift *Critique* helliget Agambens værk analyseret af kendere i Frankrig og Italien. *Critique* er et kulturtidsskrift og nok det vigtigste i Europa, grundlagt af Georges Bataille umiddelbart efter krigen. Heri valgte Agamben at publicere sine hermeneutiske principper (se bibliografien) oversatte fra italiensk til fransk af Joël Gayraud, forfatter og essayist, der alene eller sammen med Martin Rueff har oversat atten af Agambens bøger til fransk.³ Agamben har jo undervist i Paris på Collège International de Philosophie med mellemrum siden 1980'erne og flere gange valgt at udsende afgørende teoritekster på fransk, før de udkom på hans modersmål.

Nuvel, ifølge Agamben er der seks hermeneutiske principper, der alle er afledt af andre forfatteres undersøgelser:

³ *Critique* # 836-37 indeholdt også den franske oversættelse af essayet om "at skrive forord", som kan læses i *Hvad er filosofi?*

Første princip vedrører øjeblikkets status som den messianske tidsdimension i forlængelse af Benjamins historieopfattelse. At principperne begynder med det, kan ikke overraske, eftersom Agambens eneste historiefilosofiske afhandling *Il tempo che resta* ("den tilbageblevne tid" eller "den tid der er tilbage") kombinerer fortolkninger af Benjamin med analyser af *Romerbrevet*. *Il tempo che resta* udkom i år 2000 og er holdt i en forelæsningsform. Det andet princip vedrører selve fortolkningsarbejdet og fortolkningens udviklingsmuligheder i forlængelse af Feuerbach: "Fortolkerens etiske kvalitet vil blive defineret ud fra vedkommendes evne til at forsvinde <disparaître> op til et bestemt punkt i det, som bliver fortolket". (*Critique* # 836-37, s. 7).

Det tredje princip vedrører overgangen fra forudsætningen til en befrielse fra forudsætningen i forlængelse af Coleridge: Det springende punkt her bliver en utilpassethed i sproget i forhold til ideen, hvorved vi både her og i de efterfølgende principper møder nogle formuleringer, som også findes i *Hvad er filosofi?* Og det springende punkt er ikke tilfældigt, men derimod konstitutivt for måden, hvorpå menneskene sprogliggør tilværelsen. Sprogbrugen søger da at stabilisere forbindelsen mellem den ikke-viden, som udgør sprogets indre liv, og så det praktiske i en *fordring* om at kunne forbinde uforstand og forståelse.

Det fjerde princip er kun kritisk og påpeger, at *skriften* ikke har nøglen til sprogbrugen. Dermed placerer Agamben sig i opposition til Derridas udgave af dekonstruktionen, hvor skriften, *l'écriture*, indtager en position som den handling, der åbner forskellen for tænkningen: Det er skrivehandlingen der kan få meningen til at 'differere'...

Det femte princip hævder, at bogstavets mening og en åndelig eller spirituel mening ikke supplerer hinanden. Fjerde og femte princip formuleres i forlængelse af Origenes, hvorved situationen tilspidses filosofisk og historisk: Hvor langt og længe kan fortolkningen fortsætte? Fortolkningen kan ikke vare evigt. For på et tidspunkt må alle betydninger være tømte for kommentar-muligheder. Processen med at tømme mening på denne måde muliggør fremkomsten af "historisk" betydning, konkluderer Agamben så.

Det sjette princip kaldes "Overbeck-Foucault"-princippet, og må omfatte "urhistorien". Det sker ud fra Overbecks teorier, der muliggør en arkæologi af den historiske dimension ved meningen, hvorved den kæde af traditioner, der har formidlet "urfænomener" måske kan brydes. I det sjette princip skjuler der sig således en hypotese om opbrud.

Der er altid et muligt vrid, en vrangside at afprøve, når vi opsøger spørgsmålet om begivenheden inden for hermeneutik eller dekonstruktion. I disse seks principper drejer det sig om en begivenhed, der ikke lader sig datere historisk og som nok ikke er afsluttet, nemlig da begyndelsen og skabelsen indgik i den forbindelse, som udgør menneskeliggørelsen, "antropogenesen", påpeger Agamben. Uden at termerne er de samme, så vender den politiske antropologi fra *Brugen af kroppene* tilbage her, men vover sig ikke ind i den destitution, der kan gøre enhver sådan begivenhed til en akut begivenhed, hvor øjeblikket fra det første hermeneutiske princip risikerer sig selv. Er der en forløsning i Agambens perspektiv, så er den underforstået hele tiden, men indgår alligevel i analysen af forudsætningerne.

§3 – Tilbagegivelse

I marts 2019 udgav forlaget Lignes i Paris den af Anoush Ganjipour redigerede antologi *Politique de l'exil. Agamben et l'usage de la métaphysique*: "Eksilets politik. Giorgio Agamben og brugen af metafysikken". Den bog er ligesom *Critique*-dobbelnummeret en guldgrube af fortolkninger af Agambens arbejde med *Brugen af kroppene* som en slags omdrejningspunkt,

men også med mange udvidelser til andre tekster af den italienske filosof. Her skal kun fremhæves Jean-Luc Nancys bidrag "Restitution", tilbagegivelse, der undersøger den teorifigur, som hjem søger meget af Agambens arbejde, nemlig at 'noget går i sig selv igen', måske hensmuldrer eller endda direkte hendør. Dermed bliver restitutionen et modstykke til destitutionen, tilbagegivelsen et modstykke til afsættelsen, men det er især den selvafficering, som Kant undersøgte i sine sidste tekster (*Opus postumum*), Nancy søger at udrede af hele Agambens værk, fra *stasis* over værkløsheden eller ørkesløsheden frem til det værendes rang og position hos Heidegger i *Beiträge zur Philosophie*, som Agamben ellers er meget skeptisk over for i *Brugen af kroppene*. I sin formidable konklusion forklarer Nancy så (s. 196 i *Politique de l'exil. Agamben et l'usage de la métaphysique*), at Agambens søgen mindre skaffer filosofien nye begrundelser, end udgør en "expérience au cœur", en erfaring for hjertet eller en hjerteerfaring, der udfordrer tænkningen ved at sætte ontologien på spil så meget, at den løber risikoen for at blive en "bio-logi". Og det er ikke en kritik, påpeger Nancy i de sidste sætninger: "Der er ikke nogen kritik i denne konklusion, som skulle jeg have noget bedre at foreslå. Jeg har ikke noget bedre; jeg mener bare, at det er en måde at fremvise vores aldeles fælles vanskelighed på. Den hidrører ikke fra en anden eller forskudt politik; den hidrører først og fremmest fra et væsen eller fra et sind <esprit>, der er opmærksom på sin egen *stasis*, på sin egen ud-sathedens pulseren og bæven."

I *Opstandens underlag* var jeg inde på de samme to omstændigheder: det behjertede i bogens begyndelse, og det bio-logiske til sidst i bogen, da der var tale om Agambens indstilling til de forholdsregler, der blev taget mod corona-virus i Italien. Men i 2018 havde Nancy nok Agambens lære om *bios/zoé* i tankerne.

§4 – Fra virkeliggørelseskritik til fordring

Jean-Luc Nancy døde den 23. august 2021. I begyndelsen af 2022 udsendte Agamben sin seneste filosofibog *L'irrealizzabile – Per una politica dell'ontologia*, "Det uvirkeliggørlige – For en ontologiens politik", på sit gamle forlag Einaudi, der 28 år før havde udgivet *Homo sacer I*.

Den 16 marts 2019 havde Agamben holdt en 30 minutters tale i anledning af udgivelsen af den usynlige komites tre bøger på italiensk i en omnibusudgave. Jeg har resumeret talen i *Opstandens underlag* §13. Den tale omfattede flere af de afsnit, som nu er bragt i *L'irrealizzabile*. Siden *Brugen af kroppene* har en af Agambens hovedopgaver bestået i at tænke destitution som noget igangværende, hvis midler er indlejret i fænomenerne selv, så fænomenerne både begrebsliggør sig selv og virker. Det drejer sig m.a.o. ikke om en aktion, der påføres en fænomenverden, men om en udvidelse og prægning af modtageligheden i den almene subjektivitet.⁴ *L'irrealizzabile* indeholder således to afgørende afsnit med fortolkninger af Kants syn på "tankestof" som transcendent dimension i den selvafficerende teorifigur, der hjem søgte Kants sene tekster og tilføjede en dynamisk dimension til den almene subjektivitet i *Kritik af dømmekraften*. Derfor genaktiverer Agamben i *L'irrealizzabile* da også sin analyse af forskellene i opfattelse af *χώρα* (*chora*) mellem Aristoteles og Platon, som udgør en afgørende løftestang for tænkningen af stoflighed i afhandlingen "Om det sigelige og ideen" her.

⁴ Anoush Ganjipours antologi *Politique de l'exil. Agamben et l'usage de la métaphysique* ender da også med en fransk oversættelse af Agambens essay "Critique de l'action", kritik af aktionen.

Den transcendentale dimension er nemlig beboet af fordringen, *l'esigenza*, som udgør et væsentligt kapitel i *Hvad er filosofi?* Denne fordring svarer nogenlunde til den etisk-æstetiske streng, der kan fastholde dømmekraften i dennes virksomhed i Kants *Kritik af dømmekraften* (der udkom i revolutionsåret 1790...). Fordringen er et emne, der har optaget mig, siden jeg udgav *Den æstetiske fordring* for 28 år siden. Men mens jeg i 1994 opfattede fordringen som udadvendt og udvidelig til samtlige kunstformer, så analyserer Agamben fordringen som det modsatte, som en selvbekræftelse og dermed en styrkelse af autonomi, hvad der i øvrigt 26 år senere var mig til stor hjælp i *Opstandens underlag* del IV.

I *Hvad er filosofi?* når Agamben meget langt i bestemmelsen af tænknings tilstedeværelse som en slags parathed til at være selvrådig, dvs. indsætte sig selv i en refleksion og i nogle omstændigheder, der sjældent er passende i forhold til omgivelserne. Og det skyldes, at fordringen ikke er projicerende og derfor heller ikke empatisk. Det behøver den ikke være, eftersom den ikke skal kommandere med nogen, da den er aldeles uden imperativer. Der er noget ryggesløst ved dens konstante selvoverskridelse. I kapitlet i denne bog bestemmes fordringen som det, der vedrører det uforglemmelige, det måske af alle glemte. Men i stedet for en freudiansk urfortrængning, så bliver det uforglemmelige til selve "formen" på fordringen, "la forma stessa dell'esigenza", 'fordringens egen form'. For selvom Agamben påpeger, at hukommelse er et af fordringens paradigmer, så indebærer termen *form* i denne forbindelse den vanskelighed, Nancy fornam, da han drøftede ontologiens betydning hos Agamben. Fordringen er nemlig også en "kategori ved ontologien" ligesom retfærdigheden er det, og i sit *væsen, essenza*, er den *beatitudine*, salighed, forklarer Agamben. Og min salighed om ikke Agamben selv påpeger, at fordringen derfor *kun* kan udtrykke sig som en parodi. Den bør holde sig inden i den transcendentale dimension, kan vi sige; men se om den gør det!

§5 – Agambens Pulcinella og den parodiske billedfortælling

Godt et år efter at *Brugen af kroppene, L'uso dei corpi*, var blevet sat frem i de italienske boghandlers udhængsskabe, udsendte det romerske forlag Nottetempo ('Nattetid') Giorgio Agambens hidtidigt mest kalejdoskopiske værk *Pulcinella ovvero Divertimento per li ragazzi in quattro scene*, altså "Pulcinella eller Underholdning for drenge og piger, i fire scener", et værk der samler teaterhistorie, kunstteori og venetiansk barok. I dag ville det hedde 'i ragazzi', men i 1700-tallet var flertalsformen 'li', så bogens titel forekommer arkaiserende i dag; det samme gør billedvalget stort set: Det er Tiepoloernes gengivelser som loftfresker, olie på lærred, stik, akvareller, pennetegninger m.m. af Pulcinella-skikkelsen, alene er i Pulcinella-bander, der giver bogens dens skelet, mens tekster på veneziansk og napolitansk oversættes til italiensk og kommenteres. Pulcinella stammer fra Commedia dell'arte i Napoli og er en maske ligesom for eksempel Harlekin, Arlecchino. Men Pulcinella er en forvredet maske, en deform skikkelse både fysisk og moralsk: pukkelrygget, stort rygsveg, hængevom, men ellers klædt i hvidt og med sort ansigtsmaske, der skal skjule hans respektløshed. Han definerer sig selv som en platonisk maske, kun idé og ingen genstand, ideen kan gå ud over; og derfor kan han udsætte alle og udsættes også selv for de mest obskøne kalamiteter. Men også for de mest spektakulære handlinger: badutspring, trapezkunst, klovnerier og alle slags cirkusløjer for voksne og børn og med agerende dyr og mennesker. Og altså gengivet af Tiepoloerne, begge malere og borgere i den Venetianske Republik, fader og søn: Giambattista Tiepolo (1696-1770) og Giandomenico Tiepolo (1727-1804). Giambattista er den betydeligste billedkunstner i 1700tallets Venezia, og ikke mindst hans loftfresker signerer Barokkens

storhedstid i Milano, Venezia, Würzburg og Madrid. Men det er især sønnens, Giandomenicos arbejde, der har inspireret Agamben til denne bog. Giandomenicos fresker er meget påvirket af faderens arbejde, men i 1791 producerede han den serie tegninger af Pulcinella-fortællinger, der netop fik navnet *Divertimento per li ragazzi*. Faderen havde allerede lavet skitser til en Pulcinella-figur, men det var sønnens tegninger, der gjorde Pulcinellas gøren og laden til en parodi på det venetianske samfund.

Det vrimler jo ikke med billedbøger i Agambens meget omfattende forfatterskab, men her skal nævnes to, da de begge tillige giver en fornemmelse af Agambens selvforståelse:

I marts 2017 udgav forlaget Nottetempo hans *Autoritratto nello studio*, altså 'Selvportræt i studérværelset', rigt illustreret med farvebilleder af Agambens reoler i forskellige arbejdsværelser, og af nogle kunstværker af nyere dato samt en del fotografier i sort/hvid af hans venner og af personer, der betyder meget for ham og hans forfatterskab, eksempelvis Hannah Arendt og Martin Heidegger, Heidegger som Agamben og hans daværende partner Ginevra Bompiani traf, da de deltog i de vigtige seminarer, som René Char og Jean Baudrillard organiserede i gæstgiveriet Le Thor i Sydfrankrig, 1966. Bogen bringer hidtil usete fotografier fra disse seminarer.

To år efter, i 2019, udgav forlaget Einaudi så Agambens lille, personlige kunsthistorie *Studiolo*. Studiolo er egentlig navnet på Renæssancefyrstens studiekammer, hvis vægge er dækket af træpaneler, hvorpå der hænger malerier, der er afgørende for fyrstens evne til at samle sig. Det er med andre ord et kontemplationsrum. Et sådant kontemplationsrum har Agamben så komponeret i bogform med denne udgivelse, hvis billedværker spænder fra 5000 fvt. til i dag. De fleste kapitler er på 2-3 sider og kommenterer malerier og tegninger, skulpturer og statuetter. Et emne, der går igen i flere af disse tekster vedrører fortolkningernes ustabilitet i tid, deres foranderlighed *med tiden*. Derved kommer *Studiolo* til at argumentere en smule med det fjerde og femte hermeneutiske princip i §2.

§6 – Sigelighed og teoretisk beredskab

Men lad mig begynde forfra igen: Der er jo sket en masse i Agambens forskning, siden de essays blev formuleret, der indgik i *Potentialities* for over 22 år siden og som hovedsagelig var skrevet i 1980'erne. Det, man bemærkede dengang, var især, at potentialitet søgtes afledt af værensanalysen, dvs. ontologisk og meget kritisk i forhold til traditionen inden for Heideggerlæsningen, dvs. mere kritisk end en spørgen til værens mening. I sit 'Selvportræt i studérværelset' fortæller Agamben, at han var gået i gang med andet efter seminarerne i Le Thor, og at han blev tilbagesendt til Heideggerstudierne ti år efter, da han læste, at Heidegger var død, dvs. i foråret 1976. Og vi ved, at 1970'erne især gik med at udvikle den litteraturteori, der bl.a. står at læse i *Stanze* (1977), samt redigere den første italienske udgave af Benjamins samlede skrifter (der til oversættelsen mobiliserede så fremragende italienske filosoffer og germanister som Gianni Carchia). Det var disse studier og redaktionelle bearbejdelser, der mundede ud i erfaringskritikken i *Infanzia e storia* (1978). Det blev en litteraturteori og en erfaringskritik, der fandt sammen i syntesen *L'idea della prosa* (oktober 1985), 'Prosaens idé', som Agamben selv mener, er det værk, der bedst redegør for hans anliggende.

Så i forhold til de politisk-teologiske og retshistoriske analyser, der indgår i de fleste af *Homo sacer*-studierne, så har der hele tiden ligget et afsæt og lurede fra litteraturens og sprogvidenskabernes side; et afsæt der kombinerede kritik af erkendelsesteori med

lingvistik. Det er det afsæt, der udfoldes i hovedafhandlingen i *Hvad er filosofi?* betitlet "Om det sigelige og ideen". Siden potentialitetsstudierne for fyrré år siden, har vi ikke kunnet læse så skelsættende et essay fra Agambens hånd, og det skyldes, at filosoffen næsten starter på en frisk, fordi han ønsker at frigøre sig fra den forventning om erkendelsesteoretiske gevinster, fra den "gnoseologiske" tilskyndelse, der altid dukker op, når man begynder analysen af væren.

Inden for semiotikken ville man kalde Agambens anliggende her for udsigelsesstudier, og det fremgår tydeligvis af afsnittene om hhv. Abelards logik og Gregor af Riminis betydningslære, at den vinkling er Agamben bekendt. Det er imidlertid det modsatte af det ekspressives muligheder, der optager Agamben i denne bog, nemlig det *beredskab*, han forsøger at tænke frem som værende i stand til at artikulere en forbindelse mellem den *rene sigelighed* og den *nøgne betydningsdannelse*. Men det er ikke kun førintentionalitet og ursprog, der skal undersøges i denne tekst, jf. det sjette hermeneutiske princip i §2 og Benjamins sørgespilsafhandling kommenteret i denne tekst, det er også en særlig syntaktisk tænkning, der bliver tilrettelagt: I stedet for den etymologiske fremgangsmåde, som kendes fra megen filologi, så er det sprogbrugen i sætningskæderne på oldgræsk og delvis på latin, der oversættes og undersøges på italiensk. Agamben begynder med en fremhævelse af 'småordene', pronominer og artikler, der kan frembringe henvisninger samt forskellige grader af bestemthed og ubestemthed (aktuelt også for latin, selvom sproget ikke har artikler). Så Agamben undersøger forbindelserne mellem sætningernes kædedannelse og betydningsdannelsen, selvom frastikken, læren om sætningsforgreninger, ikke er med hos Agamben i modsætning til inden for semiotikken, ikke mindst i dens danske udgave hos Per Aage Brandt. Hos Agamben undersøges ordningen af betydning lavkausalt; især vogter han over bekræftelsens redundans som ved det græske pronomen *auto*. Det placeres mellem et selv og et samme, mellem en refleksion og en identitetsstabilisator. Det Agamben søger at fremme, er et større råderum for "kaldetheden" eller navngivningen; men ikke relationen mellem genstand og navn, derimod et råderum for den sproghandling, der relaterer forbindelsen mellem genstand og navn til en benævnelse, der kommer udefra og ikke med nødvendighed, dvs. ikke logisk eller onomatopoietisk, men kommer fra en tredje instans.

At det kan lade sig gøre skyldes to andre elementer uden for pronomenets substitutive virksomhed og rækkevidde: På den ene side er der artiklen, der kan stabilisere navnet uden at drive det ud i nogen henvisning, og dernæst er der bogstavets primat som tegn og sprogelement: De tilvejebringer begge en træghed i muligheden af betydningsdannelse.

Bag denne interesse for nølen eller tøven, befinder der sig en kritik af universaliseringen, der som sagt lurer i værenstænkningens erkendelsesteoretiske inert. Det er det modsatte af en universalisering, der optager Agamben her, nemlig studiet af forudsætninger uden sproghistoriske forklaringer: Det dynamiske ved sprogbrugsens svaghed kunne man sige (og parafrasere Platon en kende).

Ved denne fremgangsmåde får Agamben genopvakt en nominalisme før benævnelsen og får det gjort ved at give idéskabelsen en central plads, der mest af alt kommer til at minde om Kants "tankestof". Derfor tænkes der i denne tekst hele tiden *før* pronomenet kommer i gang, *før auto*, uanset om *auto* opfattes som selvet eller det samme, eftersom begge bekræfter eller bemyndiggør (autoriserer) muligheden for en videre artikulation i bisætninger og dermed i opbygning af betydning.

Som jeg fik angivet ved kommentarerne til overgangene inden for dele af *Homo sacer*-værket, så er der mellem del II,4 og II,5 og atter mellem IV,1 og IV,2 et spil mellem induktion og deduktion. Det sker også i *Hvad er filosofi?*: Kapitlet om fordringen er induktivt

tænkt, mens kapitlet om sigelighed er deduktivt tænkt. Men det er en ganske diffus deduktion, med devierende tilbøjeligheder, der er på færde: Sigeligheden tenderer at være identificerbar med kaldetheden, så de begge og sammen kan være dér i sprogbrugen, hvor begyndelse, tilblivelse, ophav eller genese *finder sted*. Agamben bruger termen "nascimento" og ikke "nascita", fødsel, hvor endelsen "mento" på italiensk kan svare til den danske endelse "else". Som sagt er det tanken at kunne komme uden om væren som erkendelsesproblem ved hjælp af en undersøgelse af ideen og navnet som noget ontologisk ukvalificeret, måske end ikke rigtig "ren" eller "nøgen". Til gengæld kan Agamben fastholde det stedløse ved ideen og det substansløse ved fællesheden, endvidere kan han slutte, at *auto* ikke kan opnå substans ad sproglig vej samt at det urene *kan* finde sted. I afhandlingen om sigelighed og idé radikaliseres separationen, så selv et forsøg på at placere tilgrundliggende sagforhold i tænkningen adskilles fra deres stedløshed i sproget: Begrundelserne tager med andre ord af i denne diffuse deduktion på afveje. Til gengæld får vi etableret en overgang fra et pronomen i tomgang, nemlig *auto*, til en autonomi, der lader sig udsige, dvs. udbrede.

§7 – De syv søjler i Agambens filosofi

Ardilut er navnet på en poesiserie, Agamben redigerer for forlaget Quodlibet: Den udgiver bøger af digtere, der har skrevet både på dialekt og på italiensk rigsmål, dvs. toskansk. Det sker ud fra nogle overvejelser, som allerede står at læse hos Dante i hans *De vulgari eloquentia* (Om veltalenhed i dagligsproget) fra ca. 1303. Poesi og oversættelse kombineres her, eller underforstås i forlængelse af afsnittet om Benveniste i *Hvad er filosofi?*, da det sigelige og ideen – i afhandlingen om dem begge – identificeres med oversættelsen og oversætteligheden som ideens egentlige sprogelement.

Også når man arbejder med skreven dansk, opstår der somme tider i sprogværkstedet det indtryk, at der heller ikke er uspecificeret sprog nok på dansk. Heraf den enorme betydning af såvel den frieste brug af sproget som af den mest forpligtede brug af sproget: Poesi og oversættelse udgør "faktisk" de midler, vi har til at opretholde, udfolde og udvide sætningsbrug og ordforråd på dansk såvel som på italiensk. Gerne og helst i samklang med nabosprogene norsk og svensk, for vores vedkommende, så det umiddelbart forståelige på de tre sprog kan præge den nævnte udfoldelse og udvidelse sammen; lidt som de største dialekter har kunnet det på italiensk, og italiensk kunne det ud fra skreven latin i Middelalderen.... Men også udfoldelse og udvidelse kan have behov for teoretisk orientering. Derfor skal jeg her til sidst med et lille lån fra en anden og anderledes brobygger mellem sprog og politik, en officer i den britiske hær, T. E. Lawrence, kort skitsere de syv søjler, enhver kritisk tænkning af verdenssituationen og dens væbnede konflikter bør bygge på eller i det mindste have i tankerne:

1. Potentialitet, dvs. væren, styrke, kraft og vold.
2. Sigelighed, dvs. meningens konstitution i sproget og gennem sprogbrugen.
3. Eksklusion/inklusion: Der er ingen statskritik uden for dette paradigme.
4. Institutionel aura, dvs. omgang med bureaukratiet: Det som situationisterne kaldte det spektakulæres samfund.
5. Livsform: Fra femminismen til den kritiske krop.
6. Trægheden i det messianske øjeblik, dvs. historieopfattelsen.
7. Destitution, dvs. den revolutionære strategi.

Bemærk, at ingen af de syv er erkendelsesbefordrende i sig selv; men de er alle undersøgende og udadvendte: De får udstillet deres emner.

Tillægsbibliografi til introduktionen:

Giorgio Agamben:

Pulcinella ovvero Divertimento per li ragazzi in quattro scene, Rom: Nottetempo, 2015.

“Principia hermeneutica”, in: *Critique*, vol. 73, n. 836-837, Paris: éditions de Minuit, januar-februar 2017.

Autoritratto nello studio, Rom: Nottetempo, 2017.

“Critique de l’action”, in: Anoush Ganjipour red., *Politique de l’exil. Agamben et l’usage de la métaphysique*. Paris: Lignes, 2019.

Studiolo, Torino: Einaudi, 2019

L’irrealizzabile – Per una politica dell’ontologia, Torino: Einaudi, 2022.

Anoush Ganjipour red:

Politique de l’exil. Agamben et l’usage de la métaphysique. Paris: Lignes, 2019.

Carsten Juhl:

Den æstetiske fordring, København: Det kgl. danske Kunstakademi, 1994.

Homo Sacer afsluttet og genåbnet. Visuel Arkivering #07, København: Billedkunstskolernes forlag, 2015.

Destitution og sprog. Striden mellem formaterne. Visuel Arkivering #08, København: Billedkunstskolernes forlag, 2016.

Opstandens underlag, København: Ovo Press, 2020.

“Udstillingens mening og den igangværende kunst”, in: Anders Gaardboe Jensen red., *Lawrence Weiner – Close to a Rainbow*, Holstebro: Holstebro Kunstmuseum et al., under udgivelse.

Michel Serres:

Statuer – Den anden bog om grundlæggelserne, København: Det kgl. danske Kunstakademi, 1990.